

ΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ

Μάκης Καραγιάννης, *Η περιπέτεια του συγγραφέα μπροστά στη λευκή κόλλα. Με αφορμή τη συζήτηση για την «Πόλη χωρίς Θεούς» με την ομάδα Ex libris.*

Μερικές φορές χρειάζεται η αφορμή. Έτσι, προσκεκλημένος από τη Λέσχη Ανάγνωσης του Συλλόγου Αποφοίτων της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ «ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ» και μετά από μια ωραία βραδιά, όπου συζητήσαμε την «Πόλη χωρίς Θεούς», μου ζητήθηκε να καταθέσω στη στήλη με τον τίτλο «Γενική υποκειμενική» τις απόψεις μου σχετικά με την τεχνική της γραφής τους μυθιστορήματος, αυτό που συνοπτικά αποκαλείται «το εργαστήρι του συγγραφέα».

Πριν από τη γραφή, ωστόσο, υπάρχουν οι συνειδητές ή ασυνείδητες εμμονές του συγγραφέα με τα θέματα που τον γοητεύουν, τον τυραννούν, επανέρχονται συχνά και εκφράζουν τη δική του θέαση του κόσμου. Η ενασχόλησή μου με την κριτική και την ξένη πεζογραφία με έκαναν να προσέξω ότι όταν η ελληνική πολιορκούσε το «εγώ» ή έκανε τη φυγή στο ιστορικό παρελθόν, ο Φίλιπ Ροθ δημιουργούσε με την τριλογία του την τοιογραφία της Αμερικής, ο Ντον Ντελίλο στο «Κοσμόπολις» μιλούσε για τις χρηματαγορές, ο Τζόνθαν Κόου για την εποχή της Θάτσερ. Αναπόφευκτα, αυτά έδωσαν μια έντονα κοινωνική διάσταση και στα δικά μου μυθιστορήματα.

Έτσι, λοιπόν, και η «Πόλη χωρίς Θεούς» είναι καρπός της κρίσης. Ξεκίνησα να τη γράφω τη 2011 μέσα στη δίνη της οικονομικής κρίσης. Ως χώρα φτάσαμε στο χείλος του γκρεμού. Κάποια στιγμή αντικρίσαμε την άβυσσο και κάναμε ένα βήμα πίσω. Το μυθιστόρημα είναι καρπός αυτού του ρίγους που νιώσαμε. Είναι η προβολή στο μέλλον και η επεξεργασία αυτού του ιλιγγιώδους συναισθήματος.

Τι θα συνέβαινε, λοιπόν, αν η οικονομική κρίση γινόταν μεγαλύτερη; Όταν «αναποδογυρίζει το σύμπαν» και τίποτε δεν μένει όρθιο. Όταν χάνεται ο παλιός κόσμος; Πώς λειτουργούν οι χαμένοι της κρίσης και της ζωής, εγκλωβισμένοι στο ζοφερό κλίμα του Ρευστού Κόσμου που μετατρέπεται σε θερμοκήπιο του μίσους και της βίας; Πώς ο Φώντας, ο πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος, ένας χρεοκοπημένος άνθρωπος, οικογενειάρχης και φιλήσυχος βιοτέχνης σιγά σιγά από θύμα της κρίσης μεταμορφώνεται σε θύτη απέναντι σε άλλους ηττημένους της ζωής και από τα καθαρά χέρια περνάμε στα αιματοβαμμένα. Πώς ο διασχίζει τη λεπτή κόκκινη γραμμή; Η μετάβαση από τον πολιτισμό στη βαρβαρότητα, κάτι εξαιρετικά επίκαιρο που παρακολουθούμε καθημερινά να συμβαίνει σήμερα στην Ευρώπη και όλο τον κόσμο, είναι ένα από τα κύρια θέματα του μυθιστορήματος.

Αν αυτά, όμως, είναι τα αφετηριακά ερωτήματα του μυθιστορήματος, εδώ ξεκινούν τα προβλήματα του μυθιστοριογράφου.

Γιατί «τα βιβλία δεν γίνονται όπως τα παιδιά, αλλά όπως οι πυραμίδες, με ένα ορισμένο σχέδιο και με ογκόλιθους που μπαίνουν ο ένας δίπλα στον άλλο απαιτώντας κόπο, μόχθο και ιδρώτα χωρίς να χρησιμεύουν σε τίποτε! Υψώνονται στην έρημο! Κυριαρχούν όμως μεγαλόπρεπα στο τοπίο». (Φλωμπέρ)

Όταν είχα φτάσει περίπου στο 20% του μυθιστορήματος κατέβασα τα μολύβια. Η οικονομική κρίση και τα θύματά της είναι από τη φύση του ένα θέμα πολύ δραματικό και κινδύνευα να με καταπιεί. Σταμάτησα για δυο μήνες να γράφω κι έψαξα να βρω το κατάλληλο ύφος. Θυμήθηκα τη συμβουλή του Τσέχωφ: «να γράφετε πιο ψυχρά. Όσο πιο μεγάλη συγκίνηση προκαλεί η κατάσταση, τόσο πιο ψυχρά πρέπει να γράφετε». Ξετύλιξα το νήμα του Τσέχωφ στους συνεχιστές του. Στον αμερικάνικο «βρώμικο ρεαλισμό» των συγγραφέων του '70 και του '80 όπως ο Ρέιμοντ Κάρβερ, ο Τομπάιιας Γουλφ, ο Κόρμακ Μακάρθου.

Αναζήτησα ένα ύφος κωδικοποιημένο στη φράση «η ήρεμη επιφάνεια πάνω από ένα ταραγμένο βυθό» και το ονόμασα με τον μουσικό όρο «κόντρα τέμπο». Να υπάρχει, δηλαδή, μια υπόγεια αντιπαράθεση στην αφήγηση. Άλλα λένε τα λόγια του ήρωα, ενώ οι πράξεις του λένε το αντίθετο. Ο μινιμαλισμός αυτών των συγγραφέων, ο χαμηλόφωνος τόνος ενορχηστρώνει φαινομενικά ασήμαντα περιστατικά. Κάτω, όμως, από την ακύμαντη επιφάνεια των διαλόγων υπάρχει ένας ψυχικός κόσμος από υποβρύχια ρεύματα. Δεν ανεβαίνουν στον αφρό. Εξακολουθούν να σαλεύουν στον σκοτεινό πόντο και περιγράφουν την αλήθεια των πραγμάτων.

Έκανα έναν κατάλογο και τον έβαζα στην αρχή κάθε κεφαλαίου προσπαθώντας -κατά περίπτωση και σε γενικές γραμμές- να τον προσεγγίσω:

- Το να γράφεις ένα μυθιστόρημα, έλεγε ο James Joyce, είναι σαν να συνθέτεις μουσική, ενσωματώνεις μοτίβα και συγχορδίες. Η δυσκολία και η ομορφιά είναι οι συγχορδίες, ώστε η εξέλιξη της πλοκής να προκύπτει αβίαστα, γιατί έχει προοικονομηθεί σε προηγούμενα κεφάλαια της ιστορίας με τα οποία δένει αρμονικά.
- Η σμίλη για το μάρμαρο του μυθιστορήματος είναι το κρυφό στοιχείο, η ελλειπτικότητα, οι επικοινωνιακές σιωπές, τα στοιχεία που παραλείπονται ή αναδιατάσσονται. «Να αφηγείσαι σωπαίνοντας, μέσ' από υπαινιγμούς που μετατρέπουν το μυστικό σε προσδοκία και σπρώχνουν τον αναγνώστη να επέμβει ενεργά στην ανάπτυξη της ιστορίας με εικασίες και υποθέσεις» (Μάριο Βάργκας Λιόσα «Επιστολές σ' ένα νέο συγγραφέα» σ. 162)
- Οι διάλογοι πρέπει να είναι πάντα πλάγιοι.
- Γιατί το έκανε; Δεν δίνω ποτέ το κλειδί της ερμηνείας για τη συμπεριφορά του ήρωα. Ο Χέμινγουεϊ, στη συνέντευξή του στο Paris Review το διατύπωσε επιγραμματικά με την «αρχή του παγόβουνου»: «Για κάθε κομμάτι που είναι εμφανές, τα υπόλοιπα επτά όγδοα είναι κάτω από το νερό. Ό,τι ξέρεις μπορείς να το απαλείψεις κι αυτό μόνο πιο στέρεο μπορεί να κάνει το παγόβουνό σου».
- Χρησιμοποιώ, όπου μπορώ, τη δραματική ειρωνεία.
- Όχι εξηγήσεις αλλά το βίωμα. Τα σχόλια σκοτώνουν τις πολλαπλές ερμηνείες. Η αφήγηση πρέπει να αφήνει ζωτικό χώρο για την αμφισημία.
- Η αφήγηση πρέπει να στοχεύει την ανάδειξη του χαρακτήρα μέσα από τις πράξεις και να ακολουθεί τη δυναμική της εξέλιξης του χαρακτήρα. Προσπαθεί να αποφεύγει την περιγραφή της ψυχικής κατάστασης των ηρώων, το τι σκέφτονται και αισθάνονται. Ωστόσο, επειδή αυτό χαμηλώνει τη θερμοκρασία και τη ζωντάνια του χαρακτήρα, επιλέγει σε κάθε κεφάλαιο την εσωτερική εστίαση σε ένα πρόσωπο. Υιοθετεί την οπτική του γωνία κρατώντας την αφηγηματική σύμβαση και προσπαθεί να αποκαλύψει τον ψυχισμό του από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του προσώπου και τις χειρονομίες. Να χτίσει μια εσωτερικότητα που δεν φλυαρεί, δεν απεραντολογεί και είναι αυστηρά ελεγχόμενη. Μόνον ό,τι είναι απολύτως απαραίτητο για την αφήγηση.

Πέρα από το ύφος, όμως, ένα κεφαλαιώδες ερώτημα με απασχολούσε από την αρχή. Είναι θεμιτό το μυθιστόρημα να ασχολείται με την κοινωνική κρίση; Και το προηγούμενο μυθιστόρημά μου ήταν κυρίως κοινωνικό. Είναι μια επιλογή συνειδητή. Το μυθιστόρημα ήταν πάντα η μεγάλη τέχνη για τον στοχασμό πάνω στον άνθρωπο και την κοινωνία. Δεν μπορούμε να καταλάβουμε τον άνθρωπο έξω από τα κοινωνικά συμφραζόμενα. Πώς να αποφύγεις, όμως, τον κίνδυνο της επικαιρότητας;

Η λύση που επέλεξα ήταν η αλληγορία. Θεωρώ ότι η μεταφορά είναι προστιθέμενη αξία του μυθιστοριογράφου σε ένα θέμα. Ο Αλμπέρ Καμύ, ένα εξαιρετικό πνεύμα, περιέγραψε τον παραλογισμό του 20^{ου} αιώνα και της ανθρώπινης συνθήκης του αλληγορικά στο μυθιστόρημα η «Πανούκλα» το 1947. Με έναν παρόμοιο τρόπο μίλησε ο Κόνραντ στην «Καρδιά του σκότους». Και χάρηκα που η κριτική το ανέγνωσε με αυτόν τον τρόπο.

Παρόλο που κατά τη διάρκεια της γραφής αγωνίζεσαι να μην παρεισφρήσει τίποτε περιττό, μετά την πρώτη γραφή ακολουθεί αναπόφευκτα η μάχη της παραγράφου: Να δαμάσεις αυτά που σε άλλους φαίνονται λεπτολογίες και παρωνυχίδες, γιατί στην πρώτη στροφή θα γκρεμίσουν τον επιπόλαιο και φιλόδοξο αναβάτη: ο χωρισμός των παραγράφων, η στίξη, ο ρυθμός. Και τότε από τις τέσσερις πράξεις της αριθμητικής με την αφαίρεση βρίσκεις το μονοπάτι που οδηγεί στην ουσία. Ο Αλέξανδρος Κοτζιάς στο «Αληθομανές Χαλκείο» επέμενε ότι τα όργανα της γραφής είναι δυο: η γραφίδα και το ψαλίδι. Θεωρούσε μάλιστα το ψαλίδι *conditio sine qua non* της καλλιτεχνικής ενέργειας. «Μην χρησιμοποιείς ποτέ τρεις λέξεις, εάν αυτό που έχεις να πεις λέγεται με δυο», έγραφε, ενώ ο Καλβίνο στις «Έξι προτάσεις για τη επόμενη χιλιετία», ύστερα από σαράντα χρόνια ενασχόλησης με τη μυθοπλασία, εξομολογούνταν ότι μετά από την εξερεύνηση ποικίλων δρόμων και πειραματισμών η τέχνη του συνίστατο κυρίως στο να αφαιρεί βάρος από τα διηγήματα και από τον λόγο. Θα έλεγε κανείς ότι είναι μια εύκολη υπόθεση. Αλλά το δύσκολο ξεκινάει με τα κομμάτια που σου αρέσουν. “Kill your darlings”. Είναι μια φράση που αποδίδεται στον Φώκνερ. Η τέχνη της γραφής πρέπει να είναι αμείλικτη και για τα λαμπερά κοσμήματα που είναι ξένα με την αφηγηματική οικονομία του κειμένου.

Εκείνο που μένει τελικά από όλα αυτά είναι η ωραία περιπέτεια της γραφής. Και όπως λέει κάπου ο Ισίδωρος στην «Πόλη χωρίς Θεούς», σε μια κοινωνία όπου όλα σε κοιμίζουν μόνον η ποίηση σε κρατάει ξύπνιο. Και το μυθιστόρημα, επίσης, είναι το μόνο είδος όπου σε συνθήκες ηρεμίας και μοναξιάς σε βοηθάει να στοχαστείς. Εκφράζει έναν άλλο τρόπο ευαισθησίας και κατανόησης. Αναδημιουργεί τον κόσμο με έναν πρωτότυπο τρόπο. Και αυτό είναι το στοίχημα για κάθε συγγραφέα.